

ÇEVRESEL SORUNLARIN KÜRESELLEŞMESİ

Muammer TUNA*

ÖZET

Çevresel sorunlar özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğiyle birlikte küresel boyutlara ulaşmıştır. Çevresel sorunların küreselleşmesinin en önemli göstergeleri ozon tabakasındaki incelme ve sera etkisi sonucu oluşan küresel ısınmadır. Küresel ısınma dünyamızı ve dolayısıyla da insanlığın geleceğini tehdit eden en önemli sorunlardan birisi durumuna gelmiştir. Bu makalede, hem nedenleri itibariyle, hem de sonuçları itibariyle toplumsal sorunlar olan küresel çevresel sorunların geldiği aşama irdelenecektir.

ABSTRACT

Environmental problems have become global problems specially for the last quarter of the twentieth century. The most significant indicator of the global environmental problems is global warming, as a result of ozone layer depletion and green house effect. Global warming has become the most threatening problems of the globe and the human being. The latest stage of the global environmental problems are being accounted as societal problems in this paper.

1. GİRİŞ

Çevresel sorunların küreselleşmesi ile dünya ekonomik sisteminin küreselleşmesi arasında yakın bir ilişkinin var olduğu iddia edilmektedir. Batı kapitalizmi özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra tüm dünyaya hızla yayılmış, ekonomik ilişkiler ulusal sınırları kolaylıkla aşabilmiştir. Ekonomik sistemin dünya yüzeyinde yaygınlaşması sürecinde çevresel sorunlar da yaygınlaşmıştır. Bundan dolayı çevresel kaygı, çevresel eylemde bulunma, çevre politikaları gibi çevresel konular da ulusal sınırları aşıp, küresel düzeyde ilgi çeken konular konumuna gelmişlerdir.

Ozon tabakasındaki incelme, küresel ısınma, sera etkisi, doğal dengenin bozulması, yağmur ormanlarının yok olması, hava ve su kirliliği gibi çevre sorunları, çevresel sorunların küreselleşmesinin en iyi bilinen göstergeleri ve örnekleri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu küresel çevre sorunları, Batılı ülkelerde ortaya çıkan endüstrileşmenin, dünya yüzeyinde yaygınlaşmasının doğrudan sonuçları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bu makalede, söz konusu çevresel sorunlar, çevre sorunlarının küreselleşmesinin örnekleri olarak ele alınacak ve çevresel sorunların, çevresel duyarlılığın küreselleşmesi genel olarak tartışılacaktır. Bu anlamıyla bu makale uygulamalı bir çalışmaya dayalı olmadığı gibi, bir teorik yaklaşımın değerlendirilmesi değildir. Bu makalenin asıl amacı, çevresel olgu ve sorunların ortaya çıkışının teorik ve tarihsel temellerini tartışmanın yanı sıra, çevresel sorunların küreselleşmesi sürecindeki

* Yrd.Doç.Dr. Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

görünümlerini ve bu süreç sonucunda oluşmuş bulunan küresel çevresel refleksi tartışmak ve bu konuda olası çözüm önerileri sunmaktır.

Bir sonuç olarak ortaya çıkmış olan küresel çevresel sorunların, tarihsel boyutta ortaya çıkışını ve temellerini irdelemek için endüstrileşme ve kapitalizmin oluşumuna bakmak gerekir. Bilindiği gibi çevre sorunları yoğun olarak endüstrileşme ile birlikte yaşanmaya başlanmıştır. İlk Batı toplumlarında, endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkmış ve endüstrileşmenin gelişmesiyle yaygınlaşmış olan çevresel sorunlar, endüstrileşmenin Batı dışı toplumlara doğru yayılmasıyla birlikte bu toplumlarda da yoğun olarak yaşanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla “gelişme ideolojisi” de denen modernleşmenin, endüstrileşme ve batılılaşma ile birlikte çevresel sorunların yaygınlaşmasında (küreselleşmesinde) önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Modernleşme düşüncesinin temelinde yatan düşünsel ya da ideolojik formasyona genel olarak gelişme ideolojisi denmektedir ve bu ideoloji, felsefi ve sosyolojik olarak Egemen Batı Düşüncesi olarak adlandırılmaktadır. Modernleşme ya da gelişme ideolojisinin kapitalist ya da sosyalist versiyonları, temelde Egemen Batı Düşüncesinin birer parçasını oluştururlar. Bundan dolayı ideolojik düzeyde, çevresel sorunların küreselleşmesinde Egemen Batı Düşüncesinin dolaysız bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Doğal çevrenin insanlar tarafından tüketilmesi ya da sömürülmesini anlayabilmek için, genel olarak sömürü kavramını irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, insanların başka insanlar tarafından sömürülmesi ile doğal çevrenin insanlar tarafından sömürülmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Zenginlik, refah ve çevresel riskin eşitlikçi olmayan dağılımı, ülke içinde farklı toplumsal tabakalar açısından olduğu gibi, uluslar arası düzeyde farklı gelişme düzeyindeki ülkeler açısından da büyük bir sorun oluşturmaktadır. Zenginlik ve çevresel riskler dünyadaki tüm ülkelerde eşit ve adaletli olmayan bir biçimde dağılmıştır. Zengin Batılı ülkeler kendi pahalı teknoloji ürünleri ile birlikte kirlilik ve atıklarını da gelişmemiş ülkelere ihraç ederken, o ülkelere ucuz iş gücü ve ucuz doğal kaynaklar satın alırlar¹. Genel olarak bu alışverişin bir sonucu olarak zenginlik Batı ülkelerinde, yoksulluk ve çevresel riskler ise Batılı olmayan ülkelere toplanmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler modernleşme aracılığı ile, Batı toplumlarının eşitsiz toplumsal sistemini ithal ettiklerinde, bu ülkelerin toplumsal ve doğal çevresi çok boyutlu bir sömürü ile karşı karşıya kalır. Gelişmekte olan ülkelerin alt sınıfları ve doğal çevreleri sadece kendi ülkelerinin üst sınıfları tarafından sömürülmezler; bunun yanında gelişmiş ülkelerin alt ve üst sınıfları tarafından da sömürülürler². Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki değişim ilişkileri, zenginlik ve çevresel riskin bu ülkeler arasında eşitsiz ve adaletsiz

¹ Redcliff ve Benton, 1994: 41.

² Sunkel ve Leal, 1986: 41; Gare, 1995: 82.

dağılımı ile sonuçlanmıştır. Zenginlik gelişmiş ülkelerde, yoksulluk ve çevresel risk geliştirmekte olan ülkelerde toplanmıştır. Bundan dolayı, eşitsiz dağılım, modernleşmeyle doğrudan ilgili olarak kalıtsal bir nitelik taşır. Goldstone gibi bazı modernleşmeciler ve Isbister ve Wallerstein gibi Dünya Sistem Teorisinin savunucuları, modernitenin bir sonucu olan bu eşitsiz ve adaletsiz dağılımın kaçınılmaz ve tersine çevrilemez bir olgu olduğunu ifade ederler³.

Genellikle gelişmiş ülkelerin politikacıları ve uzmanları kendi ülkelerinin çevresel sorunlarına ve çevresel dengelerine karşı duyarlı olurlarken, geliştirmekte olan ülkelerin aynı sorunlarına aynı ölçüde duyarlılık göstermezler. Gelişmiş ülkeler kendileri için çevre koruma ve temizleme teknolojileri üretirler. Bunun yanında, gelişmiş ülkeler çoğu zaman kendi tehlikeli atıklarını geliştirmekte olan ülkelere ihraç ederek, bu atıkların tehlikelerinden uzaklaşabileceklerini düşünürler. Halbuki derin ekoloji perspektifine göre, tüm yerküre bir bütün ve tek bir çevre olarak yaşayan bir organizmadır, bundan dolayı dünyanın herhangi bir coğrafi bölgesinde ve herhangi bir toplumda ortaya çıkacak bir çevresel sorun eninde sonunda dünyanın diğer bölgelerini de etkileyecektir. Dolayısıyla tehlikeli çevresel atıkları uzağa göndermekle bunların mutlak etkilerinden kurtulmak mümkün değildir⁴.

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi, modernleşmenin yaygınlaşması ve dünya ekonomisinin küreselleşmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Ancak halen, kalkınma, endüstrileşme ve modernleşme ile çevresel sorunlar arasındaki ilişki yeterince anlaşılammış ya da çevresel değerler ile ekonomik kalkınma ve endüstrileşme ile çevresel kaynakların korunması arasında bir öncelik sorununun olduğu tartışılmaktadır. Teknoloji ve gelişmenin çevresel ve toplumsal etkileri genellikle gelişmiş ülkelerde araştırılır. Geliştirmekte olan ülkelerde ise çevresel koruma yerine “ekonomik gelişme” ve “büyüme” toplumsal öncelikler olarak kabul edilir. Geliştirmekte olan ülkeler için yoksulluk, açlık, hastalıklar, temel sağlık hizmetleri ve eğitim gibi olgular, çevre korumadan daha öncelikli bir konuma sahiptir. Üstüne üstlük geliştirmekte olan ülkelerdeki bazı gelişme uzmanları, çevreciliği geliştirmekte olan ülkeler için emperyalizmin yeni bir formu olarak değerlendirirler⁵.

Yukarıda sözü edilen “bağımlılık teorisi” perspektifi Egemen Batı Düşüncesinin etkisinde ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Modernleşme projesinin Marksist bir versiyonu olarak değerlendirilebilecek olan bağımlılık teorisine göre, ekonomik kalkınma çevresel duyarlılıktan daha önemlidir. Dolayısıyla bu teorinin çevresel duyarlılığı, emperyalizmin yeni bir formu olarak

³ Bu konuda bk. Mc. Michael, 1996; Wallerstein, 1976; ve Goldstone, 1991.

⁴ Naess, 1991.

⁵ Isbister, 1995; 236).

değerlendirmesi, çevresel açıdan eleştiriye açıktır. Çünkü geliştirmekte olan ülkelerde uygulanan kalkınma projelerinin, kalkınma açısından olumlu ve olumsuz sonuçları tartışılmaktadır. Söz konusu gelişme ve kalkınma projelerinin çevresel sonuçları yıkıcı ve yok edici olabildiği gibi, toplumsal ve ekonomik sonuçları da çoğu zaman beklenmedik derecede yıkıcı olabilmektedir. Bir çok araştırmacı, gelişmiş ülkeler tarafından önerilen kalkınma projelerinin kalkınma ve toplumsal gelişmeye yol açtığı yönünde bulgular elde etmişlerdir. Ancak bu projelerin çevresel sorunları giderek yaygınlaştırdığı ve geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere karşı olan ekonomik bağımlılıklarını arttırdığı da bir gerçektir. Bundan dolayı modernleşmenin geliştirmekte olan ülkeler üzerinde olumlu ekonomik etkileri olduğu tezi tartışmalıdır.

Modernleşmenin ekonomik etkileri tartışmalı olmasına rağmen, çevresel ve toplumsal etkileri kesin ve olumsuzdur. Modernleşmenin geliştirmekte olan ülkeler üzerindeki çevresel etkilerini iki noktada ele almak olasıdır. Öncelikle, gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere, tehlikeli kimya endüstrisi, çimento endüstrisi ve termik enerji gibi kirli ve tehlike riski yüksek teknolojilere dayalı endüstrileri geliştirmelerini önerir ya da özendirirler. Bu tür endüstriler geliştirmekte olan ülkelerin çevresel ve toplumsal çevresi üzerinde kirlenici etkiye sahiptir. Diğer yandan, geliştirmekte olan ülkelere endüstrinin her hangi bir alanında oluşabilecek herhangi bir teknolojik kaza geliştirmekte olan ülkeler için gerçek bir felakete dönüşebilmektedir. Hindistan'daki Bhopal kimya kompleksindeki patlamada ve Rusya'daki Çernobil nükleer kazasında binlerce kişinin ölmesi ve binlercesinin yaralanması ve İstanbul Boğazında sık sık ortaya çıkan tanker kazaları bu tür çevresel ve teknolojik kazalara sadece birkaç örnektir.

2. ÇEVRESEL SORUNLARIN KÜRESELLEŞMESİ

Giriş bölümünde çevresel sorunlarının ortaya çıkışı, toplumu derinden etkileyen sorunlar haline gelmesi ve bu sorunların temelinde yatan düşünce yapısının teorik temelleri kısaca irdelenmeye çalışıldı. Bu bölümde ise çevresel sorunların küreselleşmesi boyutundaki görünümü somut verilerle tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda özellikle üzerinde durulacak olan küresel çevresel olgu küresel ısınmadır. Küresel ısınmanın en önemli küresel çevresel sorun olmasının nedeni ise, küresel ısınma sonucu buzulların erimesi, denizler genel seviyesinin yükselmesi ve bunun sonucunda verimli tarımsal alanların ve kıyı kentlerinin sular altında kalması riskidir. Bununla birlikte sera etkisi sonucu oluşan küresel ısınma küresel iklim değişikliklerine yol açmakta, dünyanın iklim, atmosfer ve toprak yapısı telafi edilemeyecek şekilde olumsuz olarak değişmektedir. Küresel ısınmanın iki temel nedeni olarak ozon tabakasındaki incelme ve atmosfere salınan hidro karbon emisyonlarıdır.

ABD Ulusal Bilimler Akademisi ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*United Nations Environment Program, UNEP*) ozon tabakasındaki incelmeye ve sera etkisinin iki en önemli küresel çevresel sorun olduğunu belirtmişlerdir. Bu iki küresel çevresel sorun, çevre politikalarının, çevresel kaygının ve çevre konusundaki örgütlenmelerin küreselleşmesi sürecinin göstergeleri olarak kabul edilir. Bu süreçler aynı zamanda küresel çevresel sorunların, ekonomik sistemin küreselleşmesinin doğrudan sonuçları olduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Ozon Tabakasındaki İncelme: Bu, belki de en iyi bilinen küresel çevresel sorundur. Dünya kamuoyunun bu soruna karşı göstermiş olduğu refleks, bir küresel çevre sorununa karşı gösterilen en uygun, en örgütlü refleks olarak değerlendirilir⁶. Klorin taşıyan klorofloro karbonların (CFCs) üretimi ozon tabakasındaki incelmeye temel nedenidir. Klorofloro karbonlar en çok soğutma ve temizlik olmak üzere değişik endüstriyel üretim süreçlerinde kullanılır. Daha önceleri klorofloro karbon üreticileri ve kamusal otorite yetkilileri, klorofloro karbonların ozon tabakasındaki incelmeye üzerindeki etkisini kabul etmemişlerdir. Ozon tabakasındaki incelmeye, bilim adamlarının dikkatini ilk kez 1970'li yıllarda çekmiş ve bu konuda uyarıda bulunmuşlardır. Ancak politikacılar bu uyarıyı çok fazla dinlememişlerdir. Bu bağlamda, bilim adamları, klorofloro karbon üreticileri, çevreciler ve devlet yöneticileri arasında uzun ve yorucu tartışma ve müzakere süreci yaşanmıştır. İngiliz bilim adamları arasından, Antartika Araştırma Grubu üyeleri yayınladıkları bir raporda Eylül ve Ekim 1984'te Antartika üzerindeki stratosferik ozon tabakasındaki %40'luk bir azalmanın olduğunu açıklamışlardır. Daha sonra NASA sürekli olarak yayınladığı raporlarla daha önce bulunan verileri doğrulamıştır. Öncelikle NASA tarafından yapılan yayınlar kamuoyunu ve politikacıları ciddi olarak kaygılandırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte ozon tabakasındaki incelmeye tartışmak üzere bir uluslararası toplantı düzenlenmiştir. 16 Eylül 1987'de, 150'den fazla ülkenin temsilcileri Kanada'nın Montreal kentinde toplanmışlar ve ozon tabakasındaki incelmeye yol açan maddelerin üretimi ve kullanımı konusunda Montreal Protokolü'nü imzalamışlardır⁷. Montreal Protokolü, klorofloro karbon üretimini ve kullanımını düzenleyen uluslararası kuralları getirmiştir. Protokol klorofloro karbon üretiminin belirli bir zaman süreci içinde azaltılması için kesin kuralları getirmiştir. Buna karşın ozon tabakasındaki incelmeye ilişkin uyarılar ve müzakereler Montreal Protokolü'nden sonra da sürmüştür, bu yoğun çabaların sonucu olarak Montreal Protokolü'nün öngördüğü hedefler belirlenen tarihten beş yıl önce gerçekleşmiştir. Sonuçlar kesindir, 1995 yılı itibarıyla küresel düzeyde ozon tabakasındaki incelmeye neden olan başlıca madde olan klorin taşıyan klorofloro karbonların üretimi tepe noktası

⁶ French, 1997:151.

⁷ a.g.y. s:151.

⁸ a.g.y. s:151.

olan 1988'e göre % 76 azalmıştır⁸. Klorofloro karbonların üretim ve kullanımında düşüşün gerçekleşmesi aşamasında devlet yetkilileri ve sivil toplum örgütleri çok yakın bir işbirliği içinde olmuşlardır. Bu, uluslar arası toplumun, bir küresel sorunun çözümü konusunda gösterdiği önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu olumlu gelişme fazla uzun sürmemiş ve 2000 yılının sonu itibariyle ozon tabakasındaki incelme yeniden tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.

Karbon Emisyonları: (Asit Yağmurları ve Küresel Isınma) Sera etkisi ve asit yağmurları karbon emisyonlarının en yıkıcı etkileridir. Karbon emisyonları, karbon (fosil) yakıt kullanımı sonucu ortaya çıkar. Enerji üretimi, endüstri ve otomobiller fosil yakıtlarının başlıca kullanım alanlarıdır ve karbon emisyonlarının başlıca üreticileridir. Asit yağmuru 1980'lerde iyi bilinen bir çevre sorunudur. BM Çevre Programı asit yağmurunun etkisini şu şekilde tanımlar "...Yıkımın özellikle modern endüstri sonrası biçimi ve kurbanları ulusal sınırlar açısından dikkatsiz bir rüzgar gibi yayılır"⁹. Asit yağmurunun oluşumu şu şekilde tanımlanır: "asit yağmuru öncelikle kömür yakıtlı ısı santrali, endüstriyel bacalar ve otomobillerin egsozlarından çıkan sülfürdioksit ve hidrojenoksit gazlarının havanın nemi ile birleşip, etkili asitler haline gelmesidir"¹⁰.

Asit yağmuru doğal olarak ortaya çıktığı gibi endüstriyel üretim sonucu da ortaya çıkar. Doğal olarak ortaya çıkan asit yağmuru doğal süreçlerle absorbe edilirken, endüstriyel üretim ya da fosil yakıt kullanım sonucu ortaya çıkan asit yağmuru doğal süreçlerle absorbe edilemez. Doğal süreçlerle absorbe edilmeyen asit, doğal çevre için gerçek bir tehlike oluşturur. İnsan eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkan asit yağmuru endüstrileşmenin doğrudan bir sonucudur. Asit yağmuru kömür ve petrol gibi fosil yakıtların endüstriyel ve taşıt yakıtı olarak kullanımı sonucu ortaya çıkar. Sülfür ve hidrojen oksit gazları havanın nemi ile yeryüzüne ulaştığında bölgenin taş, toprak, su ve bitki örtüsü üzerinde yıkıcı bir etki yapar. Göller, toprak ve ormanlar asit yağmurları tarafından kirletildiğinde göldeki balıklar ölür, toprağın verimliliği düşer, ormanlar kurur. İnsan sağlığı da asit yağmurundan dolayı ve dolaysız olarak etkilenir. Asit yağmurunun ekonomik etkileri de önemlidir. Asit yağmurunun yıllık maliyeti milyarlarca doları bulmaktadır.

Küresel ısınma karbon emisyonlarının diğer bir çevresel etkisidir. Karbon emisyonlarının küresel ısınmaya yol açması, bu gazların atmosferde yoğunlaşarak, yer kabuğu çevresinde, yer kabuğunun ısısının dengelenmesini engelleyecek bir ısı koruyucu tabakaya dönüşmesi ve böylelikle yer kabuğunun

⁹ Park,1987:XIII.

¹⁰ Hannigan,1995:128.

Çevresel Sorunların Küreselleşmesi

ısının artması şeklinde olur. Yer kabuğunun ısı artınca buzullar erimeye başlar ve sel baskınları artar ve genel olarak iklim ve atmosferin yapısı değişmeye başlar. Bu anlamıyla karbon emisyonlarının atmosferde birikmesi sonucu oluşan küresel ısınma yirmibirinci yüzyılın en önemli çevresel ve toplumsal sorunu olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda, küresel ısınmaya yol açan iki temel nedenin (ozon tabakasındaki incelme ve karbon emisyonları) oluşum süreci açıklanmaya çalışıldı. Bu noktada her iki olgunun küresel düzeydeki ekonomi-politiğini şu şekilde değerlendirmek olasıdır.

Klorofloro karbon gazlarının üretimini azaltmak ve ozon tabakasındaki incelmeyi önlemek karbon emisyon üretimini durduraktan daha kolaydır. Birçok bilimsel bulgu, fosil yakıt kullanımının, dolayısıyla karbon emisyonlarının sera etkisi ve küresel ısınmanın en önemli nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Ancak hükümet yetkilileri ve endüstriyel üretimin temsilcileri bu bulguları geçerli kabul etmemişlerdir. Bugünün endüstrisi, enerji üretim yapısıyla (kömür ve petrol yakıtlı ısı santralleri) ve bugünün günlük yaşamı, tüketim yapısıyla (otomobil kültürü, konut ve işyeri, soğutma ve ısıtma teknolojileri), büyük ölçüde karbon yakıt kullanımına ve dolayısıyla karbon emisyonlarının üretimine bağlıdır. Başka bir deyişle petrol lobisi, klorofloro karbon üreticileri lobisinden çok daha fazla ve güçlüdür. Üstüne üstlük karbon içerikli yakıtların kullanımından, karbon içermeyen yakıtların kullanımına geçilmesi; klorofloro karbon içerikli teknolojilerin kullanımından, klorofloro karbon içermeyen teknolojilerin kullanımına geçilmesinden çok daha zor, karmaşık ve pahalıdır. Bundan dolayı küresel ısınma ve iklim değişikliği şimdiye kadar olduğundan daha korkutucu ve tehlikeli duruma gelmiş olsa bile; fosil yakıt kullanımındaki zikredilen karmaşıklık ve vazgeçilmezlikten dolayı, endüstri, otomobil üreticileri, hükümetler ve kamuoyu arasında daha uzun ve yorucu tartışmalar, pazarlıklar ve müzakereler geçeceğe benzetilmektedir. Kasım 2000'de Hollanda'da gerçekleştirilen Küresel İklim Değişikliği konferansında sera etkisi yaratan gazların üretiminin azaltılması konusunda sanayileşmiş ülkeler bir anlaşmaya varamamışlardır.

Yukarıda çevresel sorunların küreselleşmesinin tarihsel boyuttaki oluşumu ve teorik temellendirilmesi ile somut görünümü ele alındı. Bu bağlamda, çevresel sorunların, yirmibirinci yüzyılın belki de en önemli sorunlarından birisi olacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, bu sorunlara karşı ulusal ve uluslar arası düzeyde tepkiler geliştirilmekte olduğu görülmektedir. Çoğu zaman, küresel çevre sorunlarına karşı gösterilen tepkilerin de, sorunlar gibi küresel olduğu görülmektedir. Bundan sonraki bölümde küresel çevre sorunlarına karşı gösterilen küresel çevresel refleksi ele alınmıştır.

3. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE KÜRESEL-ÇEVRESEL REFLEKS

Çevre sorunlarının küresel bir nitelik kazanması kendi içinde küresel bir çevresel bilinç ve küresel bir çevresel refleks yaratma potansiyeli taşımaktadır. Çevresel sorunların küreselleşmesi üzerine çalışan Harper, küresel-çevresel bir bilincin ortaya çıkışını ve çevre sorunlarının küreselleşmesini şu şekilde açıklar: “Nükleer radyasyon, hava ve su kirlenmesi, tehlikeli atıkların sınır ötesine atılması, küresel-biyolojik çeşitliliğin azalması, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması, denizler, Antartika ve uzayın derinliklerinin kullanılmasına ilişkin bilinmeyenler gibi ulusal sınırları aşan sorunlar küresel ve çevresel bilinci arttırdı”¹¹.

Yukarıda ifade edildiği gibi, kaçınılmaz ve geri döndürülmez bir olgu durumuna gelen küresel çevresel sorunlara karşı gösterilen yerel düzeydeki çabalar gerekli fakat yetersizdir. Küresel çevresel sorunları çözmek için küresel iş birliği ve eşgüdüm gereklidir. Çevresel sorunlar gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerde de tartışılan güncel sorunlardandır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Avrupa Komisyonu gibi uluslar arası örgütler çevre sorunlarının, belki de en önemli küresel sorunlar haline gelmekte olduklarına belirtmişlerdir. Bu örgütler, yerel ve birbirinden kopuk çabaların; küresel ısınma, ozon tabakasındaki inceleme ve biyolojik çeşitlilikteki azalma gibi sorunların çözümünde yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Küresel düzeyde bir çevresel eylem ve refleksin, küresel çevre sorunlarının çözümünde tek geçerli eylem biçimi olduğu tartışılmaktadır. Uluslararası toplumun küresel çevre sorunlarına karşı olan tepkisi ve refleksini nadir değildir. Ancak bu tepki sınırlı ve yetersizdir. Ozon tabakasındaki incelmeye uluslararası toplumun gösterdiği tepki, küresel çevresel tepkinin uygun ve yerinde bir örneğidir. Brezilya ve Endonezya yerlilerinin yağmur ormanlarının yok edilmesine karşı gösterdikleri tepki ve Meksika yerlilerinin ve Hintli köylülerin yıkıcı kalkınma projelerine karşı gösterdikleri tepkiler bu tür tepkilerdendir¹². Ayrıca ülkemizde Akkuyu Nükleer Santrali'ne Bergama'daki altın madenine, Gökova Termik Santrali'ne ve Fırtına Deresinde inşa edilecek olan hidroelektrik santrale karşı, sadece Türkiye'den değil, dünyanın birçok değişik ülkelerinden tepkiler gelmiştir. Bu tür tepkiler de küresel çevresel tepkinin birer örnekleridir.

Daha önce çevre sorunlarının küreselleşmesinin, dünya ekonomik sisteminin küreselleşmesi ile yakından ilgili olduğu belirtilmişti. Dünya ekonomik sisteminin geldiği son aşamada, dev boyutlu çok uluslu şirketlerin, ulusları ve ulusal sınırları da aşarak küresel ekonominin en belirleyici aktörleri olmalarının ötesinde, küresel çevresel sorunların da en önemli üreticileri olduğu açıktır. Bu bağlamda küresel çevresel sorunlar ile, bu sorunların en önemli

¹¹ Harper, 1996: 317.

¹² bu konuda bk. Flavin, 1997; Hannigan, 1996.

Çevresel Sorunların Küreselleşmesi

üreticileri olan çok uluslu şirketler ve küresel çevresel refleks arasındaki ilişkinin irdelenmesi gerekmektedir.

Küresel çevreci perspektif, küresel çevresel sorunlar ile küresel ekonomik sistem arasındaki ilişkileri tartışır. Küresel ekonomik sistem belirli ülkeler tarafından kontrol edilmeyen, ülkeler ve uluslar üstü bir sistemdir. Bu sistem ülkelerin de üzerinde olan çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilir. Çok uluslu şirketlerin yönetim büroları gelişmiş ülkelerde kurulmuşlardır. Fakat bu şirketler dünya çapında faaliyet gösteren ve ulusal politik sınırlarla sınırlı olmayan şirketlerdir. Bundan dolayı yirminci yüzyılın son çeyreğinde ulusal sınırlar önemlerini yitirmişlerdir. Uluslar arası ilişkilerin yerini uluslar üstü ilişkiler almıştır¹³. Dünyanın en büyük 500 çok uluslu şirketi yeryüzünde üretilen GSMH'nin yüzde 25'ini kontrol etmektedir¹⁴.

Çok uluslu şirketler sadece küresel ekonomi-politiği kontrol etmezler; bu şirketlerin faaliyetleri küresel çevresel sorunların da en önemli kaynakları arasındadır. Çok uluslu şirketler gelişmekte olan ülkelerde tehlikeli atıkların en önemli üreticilerindendirler ve bu tehlikeli atıkların birçoğunu gelişmiş ülkelerde yasaklanmıştır. Başka bir deyişle çok uluslu şirketler ya gelişmiş ülkelerde ürettikleri tehlikeli atıkları gelişmekte olan ülkelere transfer ederler, ya da tehlikeli atık üreten teknolojileri gelişmekte olan ülkelerde kurarlar. Çok uluslu şirketler gelişmekte olan ülkelerin toplumsal ve doğal çevrelerine karşı birçok risk ve tehlike üretirler. Çok uluslu şirketler nadiren çevresel kuralları ve düzenlemeleri dikkate alırlar. Eğer bir ülke belirli bir ürünün üretimini ya da belli bir teknolojinin kullanımını yasaklamışsa çok uluslu şirket derhal üretim ünitesini, çevresel düzenlemesi olmayan ya da yetersiz olan bir ülkeye taşır¹⁵.

Önceki bölümlerde açıklanmaya çalışılan, çevresel sorunların ortaya çıkışı, küreselleşmesi süreci ve bu sorunlara küresel bir tepki oluşması sürecini genel olarak şu şekilde özetlemek olasıdır. İnsanlık tarihinin incelenmesi, yirminci yüzyılda ortaya çıkan çevresel krizin, endüstrileşmenin bir sonucu olduğu ortaya koyar. Egemen Batı Düşüncesi ve insan merkezli dünya görüşü, batı sistemini ideolojik ve ahlaksal olarak meşrulaştırarak, bu sistemin varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Üstüne üstlük batı kapitalizmi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tüm dünyaya yayılarak küresel bir hale gelmiştir. Ekonomik sistemin küreselleşmesi ulus devletin önemini azaltmış ve uluslar arasındaki ilişkilerin yerini uluslar üstü ilişkiler almaya başlamıştır. Küresel ekonomik sistem, çevresel sorunların da küresel boyutlarda yaygınlaşmasını sağlamış ve çevresel sorunların etkileri ulusal sınırların ötesine geçmeye başlamıştır. Bundan dolayı çevreciliğin egemen batı düşüncesine yeni bir alternatif olarak ortaya çıkmış olduğu ifade edilebilir. Çevresel sorunların küreselleşmesi,

¹³ Sklair, 1994: 206.

¹⁴ Harper, 1996: 373.

¹⁵ Harper, 1996:376.

çevreciliğin egemen sosyo-ekonomik sisteme karşı olan alternatif olma niteliğini de küresel düzeye yükseltmiştir.

4. KÜRESEL ÇEVRECİ BİR BAKIŞ AÇISI

Önceki bölümlerde çevresel sorunların oluşumu ve küreselleşmesi süreci ile küresel çevresel tepkinin oluşum süreçleri tartışıldı. Bu bağlamda, bu bölümde çevresel olguların küreselleşmesi sürecini inceleyen teorik yaklaşımlar özetlenerek, olası bir küresel çevresel bakış açısının ana hatları belirlenmeye çalışılacaktır.

Çevresel sorunların küreselleşmesi üzerine olan politik pazarlıklar, müzakereler ve bilimsel araştırmalar 90'lı yıllarda büyük ölçüde artmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi ozon tabakasındaki incelme, karbon emisyonlarından kaynaklanan sera etkisi ve küresel ısınma, söz konusu tartışmaların temel konularını oluşturmuştur. Çevresel sorunların küreselleşmesi konusunda farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Temelde iki farklı bakış açısı, çevresel sorunların küreselleşmesi konusunda iki farklı açıklama modeli geliştirmişlerdir. Dunlap ve Catton çevresel sorunların bilimsel bulguların yardımıyla nesnel olarak tanımlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Öte yandan Buttel ve Taylor, Gredier ve Garkovich ve Yearly çevresel sorunların küreselleşmesi sürecinin toplumsal olarak yapılandığını ifade etmişlerdir. Örnek olarak küresel ısınma ve bunun sonucu oluşacak su baskınları, kıyı bölgelerinde yaşayan toplumlar için gerçek bir toplumsal sorun, bunun ötesinde bir felâkettir. Halbuki aynı sorun dağlık bölgelerde yaşayan toplumlar için hiçbir anlam ifade etmeyebilir. Dolayısıyla küresel çevresel sorunlar sadece nesnel olarak tanımlanabilen sorunlar olmanın ötesinde toplumsal olarak yapılanmış sorunlardır¹⁶.

Çevresel sorunların küreselleşmesini ve bu sorunlara karşı gösterilen küresel çevresel tepkiyi açıklayan bir başka teori devlet çevreciliği bakış açısıdır. Bu teoriye göre, ulus devletlerin uluslar arası çevre politikalarına katılım süreci incelenmiş ve bunun sonucunda, devletlerin kurumsal düzeyde çevresel eğilimlerini belirleyen bazı ölçütler geliştirilmiştir. Örneğin Peter Haas Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin, Akdeniz havzasında oluşan çevre politikalarına katılmalarını araştırmıştır. Arnavutluk hariç 18 Akdeniz ülkesi, Akdeniz'de deniz kirliliğini önlemek ve kontrol altına almak amacı ile kısaca "Med Plan" adı ile anılan Akdeniz Eylem Planını hazırlamışlar ve kabul etmişlerdir¹⁷. Akdeniz eylem planının temel amacı Akdeniz'de deniz kirliliğini azaltmaktır.

Çevreciliğin küreselleşmesi konusundaki daha geniş kapsamlı bir perspektif "Dünya Çevresel Rejimi"dir. Frank, 1870-1990 arasında çevre konusundaki imzalanmış 156 uluslar arası anlaşmayı incelemiş ve çevre, çevre

¹⁶ Bu konuda bk. Dunlap ve Catton 1994; Buttel ve Taylor (1994), Gredier ve Garkovich (1994-95) ve Yearly (1996).

¹⁷ Haas, 1989: 377.

Çevresel Sorunların Küreselleşmesi

politikaları ve çevre-toplum arasındaki ilişkilerin evrimsel değişimini bulmuştur. Dünya Çevresel Rejimi, içinde bulunduğumuz yüzyılda çevreciliğin küreselleşmesi sürecini tanımlamıştır. Frank çevre politikalarının yerel, ulusal ve bölgesel düzeyden, uluslar arası ve küresel düzeye doğru bir evrim geçirdiğini bulmuştur. Uluslar arası çevre anlaşmaları 20. Yüzyılda iki taraflı ve bölgesel anlaşmalar iken, II. Dünya savaşıdan sonra uluslar arası ve çok taraflı anlaşmalara dönüşmüştür. Frank bu uluslar arası çevre anlaşmalarının içeriklerinin de değiştiğini ifade etmiştir. Önceleri bu anlaşmalar daha çok doğal kaynakların korunması gibi konuları içerirken, daha sonraları sera etkisi, küresel ısınma gibi küresel ekolojik konuları kapsayan anlaşmalara dönüşmüşlerdir. Sonuç olarak Frank çevresel konuların 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel boyuta ulaştığını şu ifade ile belirtmiştir: "...Doğanın tanımlanmasında, doğal kaynaklardan, yaşamın sürdürülebilirliğinin küresel eko sistemine doğru tarihsel bir dönüşüm..."¹⁸.

Meyer ve arkadaşları "tarihsel dönüşüm" kavramını çevresel ilişkilerin kümülatif bir değişimi olarak ele almış ve tanımlamıştır. Onlar çevresel ilişkilerdeki kümülatif değişimi, "dünya çevresel rejimi" olarak şu şekilde tanımlamışlardır: "Son yıllarda dünyadaki çevresel organizasyonlarda büyük bir yaygınlaşma ortaya çıktı ve çevresel sorunlara ilişkin iletişim ve bilgilenmede dünya çapında hem resmi organizasyonlar hem de sivil toplum örgütleri düzeyinde bir patlama yaşandı"¹⁹. Meyer ve arkadaşları ile Frank uluslar arası düzeyde çevresel örgütlerin yapısındaki değişikliğin, çevreciliğin küreselleşmesinin bir göstergesi olduğunu belirtirler. II. Dünya Savaşı'ndan önce uluslar arası düzeyde, çevreye ilişkin anlaşmalar daha çok iki taraflı anlaşmalar iken; II. Dünya Savaşı'ndan sonra çevre sorunlarındaki hızlı yaygınlaşma çok taraflı anlaşmaların ve örgütlerin varlığını gerekli kılmıştır.

1972 yılında BM Çevre Programının kuruluşu çevrenin küreselleşmesinin en iyi göstergesidir. BM Çevre Programının kuruluşundan sonra iki taraflı anlaşmalar önemini yitirmiş çok taraflı anlaşma ve örgütlenmelerin önemi artmıştır. Küresel çevresel değişiminin insani ya da toplumsal bir boyutunun da olduğu vurgulanmıştır²⁰. Çevresel sorunların küreselleşmesinin geniş ölçüde kabul görmesi açısından, 1992 yılında Brezilya'nın Rio kentinde BM Çevre Programı tarafından düzenlenen Rio Konferansı önemli bir kilometre taşıdır. Konferans, küresel çevre sorunlarına karşı dünya çapında bir ilgi ve dikkatin oluşmasını sağlamıştır. Küresel ısınma, sera etkisi, ozon tabakasındaki incelme konferansta tartışılan başlıca konulardır. Konferansa ülkelerin resmi temsilcilerinin yanı sıra, sivil toplum örgütleri ve

¹⁸ Frank, 1997:409.

¹⁹ Meyer ve diğ. 1997:623.

²⁰ bu konuda bk. Catton ve Dunlap (1994), Yearly (1996) ve Buttel ve Taylor (1994); Benthon ve Reddif, 1994; Flavin, 1997.

halk temsilcileri de katılmıştır. Konferansta dünya kamuoyunun çevre konusundaki kaygıları ciddi olarak tartışılmıştır. Küresel çevresel sorunların çözümünde hükümetlerin yaptıklarının yeterli olmadığı, bu sorunları çözmek için hükümetlerin çabalarının yanı sıra küresel düzeyde bir kamuoyu desteğinin gerekli olduğu konferans bildirgesinde yer almıştır. Bu konferansla birlikte, kamuoyunun ilgisinin küresel çevresel sorunlara yöneltilmesinin önem ve gereği bir kez daha vurgulanmıştır.

Çevre sosyolojisinin kurucuları olarak kabul edilen Dunlap ve Catton küresel çevresel değişim savlarını, A.B.D. Bilimler Akademisi Başkanı Frank Press'ten yaptıkları bir alıntıyla desteklemeye çalışmışlardır. "İnsan eylemleri küresel doğal çevreyi dönüştürmektedir ve bu küresel değişimlerin bir çok yüzü vardır; ozon tabakasındaki incelme, tropikal ormanların yok olması ve küresel iklimin ısınması. Bu bir çok sorunlu değişim için bilgi ve analizler bölük pörçüktür. Bilimsel anlama düzeyi yeterli değildir ve (bu değişimlerin) uzun vadeli etkileri bilinmemektedir. Bununla birlikte sürekli var olan belirsizliğe rağmen insanın dünya gezegeninin çevresini değiştiren bir varlık olarak insan eylemlerinin doğal süreçlere yetiştiği veya bu süreçleri geçtiği çok büyük oranda kesindir. Bilimin peşinde koştuğu bu sezgi insanlığın dünya sisteminde oluşan değişimin temel bir parçası olduğudur. Dünya sisteminde sadece fiziksel değişiklikleri keşfetmek artık yeterli değildir. Asıl olan dünya sistemi üzerine olan insan etkisidir ki, yersel ve atmosferik değişime yol açan fiziksel sürecin bilgisi, bu değişimin insan boyutu bilim adamlarınca daha iyi anlaşılacakça eksik kalacaktır"²¹.

Toplumsal kurgusalçı çevreci perspektif yeni bir küresel çevresel değişim modeli önerir. Bu model bütünsel bir küresel değişim modelidir. Benton ve Redcliff "alternatif küresel çevresel değişim" modelini şu şekilde tanımlar: "Bu modelde 'bilim,' 'kültür' ile, 'bilgi,' 'politika' ile ilişkilidir. Başka bir değişle toplumları ve kültürleri kendi köklerinden ayıracak olan ne bir politika ne bir kültürel faktör ne de bir bilimsel yönseme mevcuttur. Ekosiper (dünya) bir bütün olarak alındığında ihtiyaç duyduğumuz en yüksek düzeyde mümkün olan coğrafi sonuç küresel değişmeye neyin sebep olduğunu bulmaktır. Doğal çevre içinde ortaya çıkan sorunlar ve onların muhtemel çözümleri yerel bölgesel ulusal veya uluslar arası düzeyde ayrı ayrı belirlenmiş çevresel süreçlere bağlıdır. Bu problemin düzeyinin belirlenmesi süreci farklı entelektüel sorgulamaları mümkün kılacaktır. Toplumsal bilimlerde, şahit olageldiğimiz gibi, çevre kavramını farklı biçimde yorumlayan birçok farklı "bilgisel topluluklar" vardır. Bir antropolog için "küresel olan" bir bireyin dünya görüşü; bir uluslar arası hukukçu için ise ulus devletler arasındaki ilişkiler olabilir"²².

²¹ Dunlap ve Catton, 1994:16.

²² a.g.y. s:17.

Buradan anlaşılması gereken kavram olarak küreselleşmenin birçok farklı düzeylerde toplumsal ve konumsal anlamlar içerdiği, dolayısıyla genel olarak küreselleşmenin ve özellikle de çevresel olguların küreselleşmesinin nesnel olarak tanımlanıp algılanması ve tanımlama düzeyinin büyük ölçüde içinde bulunulan toplumsal (ve kurumsal) düzeye bağlı olduğudur.

5. SONUÇ

Bu makalede çevresel sorunların ortaya çıkışı, düşünsel kaynakları, küreselleşmesi süreci ve bu süreci açıklayan teorik yaklaşımlar ele alındı. Bu bağlamda, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, dünya ekonomisinin küreselleşmesi ile bağlantılı olarak, çevresel sorunlar ve çevrecilik ulusal sınırları aşarak küresel düzeyde yaygınlaşmışlardır. Çevreciliğin küreselleşmesi, her toplumun küresel çevresel sorunlardan farklı düzeylerde etkilendiğini ve her toplumun kendine özgü farklı çevrecilik biçimleri oluşturduğunu ifade eder. Çevresel sorunların yaygınlaşarak küreselleşmesi, küresel düzeyde bir çevresel tepkiyi zorunlu kılmıştır. Yirminci yüzyılın son çeyreğindeki gelişmeler küresel çevresel refleksin geliştiğini göstermektedir. Bununla birlikte çok ciddi boyutlara ulaşan, sera etkisi sonucu oluşan küresel ısınma ve denizler genel düzeyinin yükselmesi konusunda uluslar arası topluluk kayda değer bir gelişme sağlayamamıştır. Ancak, küresel çevre sorunlarının çözümü konusunda halen en akılcı yolun küresel tepki ve küresel örgütlenmeler olduğu ve yerel ve ulusal düzeylerdeki tepki ve örgütlenmelerin yeterli olmadığı açıktır. Bunun sonucu olarak, küresel boyuta ulaşarak, tüm dünyayı ve insanlığı çok ciddi ölçülerde tehdit etme noktasına çevresel sorunlara karşı küresel boyutta ve yeni tepki ve örgütlenme modelleri geliştirilmelidir. Bu yeni küresel çevresel tepki ve örgütlenme modellerinde sivil toplumun payı ve ağırlığı, devletler düzeyindeki resmi örgütlenmelerin payı ve ağırlığından daha belirgin olmalıdır.

KAYNAKLAR

- ARCURY, Thomas A. "Environmental Attitude and Environmental Knowledge." *Human 1990 Organization*. 49(4):300-4.
- ARCURY, Thomas A. and Timothy P. Johnson. "Public Environmental Knowledge: A 1987 Statewide Survey." *Journal of Environmental Education*. 18:31-37.
- BECK, Ulrich. *Risk Society: Toward a New Modernity*. Thousand Oaks, CA, Sage.1992
- BECKER, Howard. "Whose Side Are We On?" *Social Problems*. 14:239-247.1967
- BENTON, Ted and Michael Redclift. *Social Theory and the Global Environment* 1994 Routledge, London.

Muammer TUNA

- BUTTEL, Frederick and Peter Taylor. "Environmental Sociology and Global 1994 Environmental Change: A Critical Assessment." Ed: M. Redclift and T. Benton. *Social Theory and the Global Environment*. Routledge, London.
- CANAN, Penelope. "Brining Nature Back in: The Challenge of Environmental 1996 Sociology." *Sociological Inquiry*. 66(1):29-37.
- COHEN, Maurie. "Risk Society, Ecological Modernization, and Declining Public 1996 Confidence in Science." Paper prepared for presentation to the inaugural meetings of the European Society for Ecological Economics, St Quentin en Yvelines.
- DIETZ, Thomas and Linda Kalof. "Environmentalism Among Nation-States." *Social 1992 Indicators Research*. 26:353-66.
- DUNLAP, Riley E. and Angela G. Mering. "Global Environmental Concern: An 1997 Anomaly for Postmaterialism." *Social Science Quarterly*. 78(1):24-29.
- ECKERSLEY, Robyn. *Environmentalism and Political Theory*. State University of New 1992 York Press, New York.
- EDER, Klaus. *The Social Construction of Nature: A Sociology of Ecological 1996 Enlightenment*. Sage Publication,. London.
- FLAVIN, Christopher. "The Legacy of Rio." *State of the World 1997*. Ed: Lester 1997 Brown, Christopher Flavin, and Hilary French. W. W. Norton & Company, NY.
- FRANK, David John. "Science, Nature, and the Globalization of the Environment, 1870-1997 1990." *Social Forces*. 76(2):409-37.
- FRENCH, Hilary. "Learning from the Ozone Experience." Ed: L. Brown, C. Flavin, H.1997 French. *State of the World 1997*. W. W. Norton & Company, NY
- GARE, Arran E. *Postmodernism and the Environmental Crisis*. Routledge, London. 1995
- GIDDENS, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.1990
- GOLDBLATT, David. *Social Theory and the Environment*. Westview Press. 1996
- GREDIER, Thomas and Lorraine Garkovich. *Claims-Making as Social Science: The 1995 Social Construction of Global Environmental Change*. (Paper presented at the annual meetings of the Rural Sociological Society.)

- HAAS, Peter M. "Do regimes matter? Epidemic communities and Mediterranean 1989 pollution 1989 control." *International Organization*. 43(3):377-403.
- HANNIGAN, John A. *Environmental Sociology: A Social Constructionist 1995 Perspective*. Routledge, London and New York.
- HARPER, Charles L. *Environment and Society: Human Perspectives on Environmental 1996 Issues*. Printice Hill, New Jersey.
- HARRISON, David. *The Sociology of Modernization & Development*. Routledge, 1995 London and New York.
- IRWIN, Alan. *Citizen Science: A Study of People, Experience, and Sustainable 1995 Development*. Routledge, London.
- ISBISTER, John. *Promises Not Kept: The Betrayal of Social Change in the Third World*. 1995 Kumarian Press, West Hartford, Connecticut.
- LASKA, Shirley Bradway. "Environmental Sociology the State of the Discipline." *Social 1993 Forces*. 72(1):1-17.
- LENSKI, Gerhard E. "Rethinking Macrosociological Theory." *American Sociological 1988 Review*. 53:163-171.
- LIBERATORE, Angale. "Facing Global Warming: The Interactions Between Science and 1994 Policy-Making in the European Community." Ed: M.Redclift and T.Benton. *Social Theory and the GlobalEnvironment*. Routledge, London.
- MACNAGHTEN, Philard and John Urry. "Toward a Sociology of Nature." *Sociology*. 1995 29(2):203-20.
- MCMICHAEL, Philip. *Development and Social Change: A Global Perspective*. Pine Forge 1996 Press. Thousand Oaks, California.
- MEYER, John W., David John Frank, Ann Hironaka, Evan Schofer, and Nancy Brandon 1997 Tuma. "The Structuring of a World Environmental Regime, 1970-1990." *International Organization*. 51(4):623-51.
- MILBRATH, Lester W. *Environmentalists: Vanguard for New Society*. State University of 1984 New York Press, Albany.
- MOL, Arthur P.J. and Gert Spaargaren. "Environment, Modernity and the Risk-Society: 1993 The Apocalyptic Horizon of Environmental Reform." *International Sociology*. 8(4):431-459.
- PARK, Chris C. *Acid Rain: Rhetoric and Reality*. Methuen, London and New York. 1987

Muammer TUNA

- RAMSEY, Charles E. and Roy E. Rickson. "Environmental Knowledge and Attitudes." 1976 *Journal of Environmental Education*. 8:10-18.
- REDCLIFT, Michael and Graham Woodgate. "Sociology and the Environment: Discordant 1994 and Discourse." Ed: M. Redclift and T. Benton. *Social Theory and the Global Environment*. Routledge, London.
- REVELLE, Penelope and Charles Penelope. *The Global Environmental Security a 1992 Sustainable Future*. Jones and Bartlett Publishers, Boston.
- ROBERTS, J. Timmons. "Predicting Participation in Environmental Treaties: A World-1996 System Analysis." *Sociological Inquiry*. 66(1):38-57.
- SKLAIR, Leslie. "Global Sociology and Global Environmental Change." Ed: M. Redclift 1994 and T. Benton. *Social Theory and the Global Environment*. Routledge, London.
- SUNKEL, Osvaldo and José Leal. "Economics and Development in a Developmental Perspective." *International Social Science Journal*. 106:411-427.
- SZERSZYSKI, Bronislaw. "On Knowing What to do: Environmentalism and the Modern 1996 Problematic." Ed: S. Lash, B. Szerszyski, and B. Wynne. *Risk, Environment and Modernity: Toward a New Ecology*. Sage Publications, London.
- WALLERSTEIN, Immanuel. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World- Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, N.Y.
- YEARLY, Stephen. *Sociology, Environmentalism, Globalization: Rethinking the Globe*. Sage Publications, London.